

Позняк Артем Вікторович,

*викладач кафедри режисури та майстерності актора
Київського національного університету культури і мистецтв,*

orcid.org/0009-0009-3510-8402

Licum@ukr.net

СКАНСЕНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИК

Стаття присвячена дослідженню культурно-дозвіллевого контексту діяльності скансенів в Україні в умовах російсько-української війни, виявити аспекти трансформації культурно-дозвіллевих практик та специфіку їх роботи в подальшому через призму кризових явищ у державі. Методологія дослідження передбачає загальнонаукові принципи систематизації та узагальнення, які сприяли аналізу та допомогли визначити й науково обґрунтувати проблеми культурно-дозвіллевої діяльності скансенів в Україні в сучасних умовах, зокрема під час воєнного стану. За допомогою діалектичного методу досліджувалася культурно-дозвіллева діяльність скансенів України останніх років як поступальний та нерівномірний процес, на який впливали соціально-політичні, воєнні, загально-суспільні чинники. Системний історіографічний аналіз зумовив розгляд скансену як історичного явища, яке виникло і функціонує у системі соціуму. Мета й завдання статті зумовили також застосування аксіологічного підходу, що дало можливість визначити роль скансенів у реалізації культурно-дозвіллевої діяльності в нинішніх реаліях. Використання аналітичного методу сприяло виявленню концептуальних засад подальших наукових перспектив аналізу культурно-дозвіллевої діяльності скансенів у сучасних культурологічних і суспільно-політичних реаліях в Україні. Наукова новизна полягає у встановленні об'єктивності оцінки культурно-дозвіллевої діяльності скансенів в Україні в мовах російсько-української війни, окресленні перспектив досліджуваної проблематики. Культурно-дозвіллева сфера, яка за своєю природою є дуже стабільною, змушена шукати шляхи, щоб бути ближчою до своєї аудиторії, споживачів культурних ресурсів та послуг, пропорційно до вимог часу і можливостей. Пандемія змусила шукати нові форми взаємозв'язку скансенів із громадськістю (інноваційні рішення), які виявилися доволі успішними в карантинних обмеженнях для культурної самоізоляції, а російське повномасштабне воєнне вторгнення в Україну несе небезпеку для життя людей і цілісності культурних об'єктів, тому визначити перспективи культурно-дозвіллевої діяльності музеїв в таких умовах складно, адже неможливо спрогнозувати наскільки тривалою в часі буде ця загрозлива реальність для українського народу та його культурно-історичної спадщини.

Ключові слова: скансен, культурно-дозвіллева діяльність, дозвілля, сучасний досвід, інноваційні рішення, воєнне вторгнення, культурна спадщина.

Pozniak Artem,

*Teacher of the Department of Directing and Actor's Skills
of Kyiv National University of Culture and Arts,*

orcid.org/0009-0009-3510-8402

Licum@ukr.net

SKANSEN IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: TRANSFORMATION OF CULTURAL AND LEISURE PRACTICES

The article is dedicated to investigate the cultural and leisure context of the activity of open-air museums in Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war, to reveal aspects of the transformation of cultural and leisure practices and the specificity of their work in the future through the prism of crisis phenomena in the state. **The research methodology** provides general scientific principles of systematization and generalization, which contributed to the analysis and helped to identify and scientifically substantiate the problems of cultural and leisure activity of open-air museums in Ukraine in modern conditions, in particular during martial law. With the help of the dialectical method, the cultural and leisure activities of the open-air museums of Ukraine in recent years were studied as a progressive and uneven process, which was influenced by socio-political, military, and general societal factors. The systematic

historiographical analysis determined the consideration of the open-air museum as a historical phenomenon that arose and functions in the system of society. The purpose and tasks of the article also determined the application of an axiological approach, which made it possible to determine the role of open-air museums in the implementation of cultural and leisure activities in current realities. The use of the analytical method contributed to the identification of the conceptual foundations of further scientific perspectives for the analysis of the cultural and leisure activity of open-air museums in modern cultural and socio-political realities in Ukraine. The scientific novelty consists in establishing the objectivity of the evaluation of the cultural and leisure activity of open-air museums in Ukraine in the languages of the Russian-Ukrainian war, and outlining the perspectives of the researched issues. The cultural and leisure sphere, which by its very nature is very stable, is forced to look for ways to be closer to its audience, consumers of cultural resources and services, in proportion to the demands of time and opportunities. The pandemic forced to look for new forms of interaction of open-air museums with the public (innovative solutions), which proved to be quite successful in quarantine restrictions for cultural self-isolation, and the Russian full-scale military invasion of Ukraine poses a danger to people's lives and the integrity of cultural objects, so defining the prospects culturally - leisure activity of museums in such conditions is difficult, because it is impossible to predict how long this threatening reality will be for the Ukrainian people and its cultural and historical heritage.

Key words: open-air museum, cultural and leisure activities, leisure, modern experience, innovative solutions, military invasion, cultural heritage.

Постановка проблеми та її актуальність.

XXI сторіччя відкрило шлях доступу до інформації та задоволення культурних, пізнавальних і дозвіллевих потреб. Але, водночас, нові можливості прийшли з новими, зовнішніми загрозами руйнівного характеру. Радикальні зміни останніх років і насамперед російські воєнні дії на території України призвели до принципово нового розуміння природи соціокультурної діяльності, яка здійснюється у вільний час.

Культурно-дозвіллева діяльність – це відповідним чином організована і змістовна діяльність, яка здійснюється групами людей або окремими індивідами у вільний час, не лише з метою відпочинку і соціокультурного розвитку, але й розвивається з урахуванням потреб людини у зміні характеру її діяльності. Форма і вид цієї діяльності обирається індивідами на основі власних уподобань, здібностей і рівня культурного розвитку, а також із урахуванням традицій, тенденцій, впливу оточуючих і реалій (суспільних проблем) сьогодення.

Дозвілля та дозвіллева діяльність як культурна складова вільного часу привертає увагу дослідників із різними науковими інтересами. Чим складніші проблеми доводиться вирішувати суспільству, тим важливішим для його членів стає раціональне використання вільного часу, котрий є одним із найважливіших елементів суспільного прогресу, показником матеріального добробуту, розвитку духовних потреб і рівня освіти, особливо – в складних життєвих умовах, які породила російсько-українська війна.

Головним завданням вільного часу є загальний розвиток особистості, що передбачає її

вільну діяльність. Вільний час є сферою вільної діяльності людей, що визначається загальними соціальними відносинами в суспільстві й рівнем духовного розвитку кожної окремої людини.

Музеї є не лише науково-дослідними інституціями, а й активними учасниками культурного, соціального, освітнього, рекреаційного та дозвіллевого життя членів суспільства. Окрім своїх основних функцій, музеї просто неба пропонують різноманітні культурно-дозвіллеві послуги, які доводиться трансформувати у новий формат у зв'язку з воєнними діями. Культурно-дозвіллева діяльність сприяє розвитку скансенів і відіграє важливу роль у культурно-історичному розвитку суспільства. Як наслідок, українські музеї просто неба є осередками активного пізнання та поширення матеріальних і духовних надбань української традиційної культури, яка нині є об'єктом збереження в умовах російсько-української війни.

В умовах кризових явищ у державі та суспільстві (пандемія, а згодом і повномасштабне російське військове вторгнення в Україну) діяльність скансенів набуває нового змісту і значення, що визначає актуальність культурологічних досліджень у цьому напрямку.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання про те, як розвивається культурно-дозвіллева діяльність скансенів у контексті сучасних суспільних реалій у нашій країні, є малодослідженим і потребує ретельного вивчення. У вітчизняній історіографії ще недостатньо праць, які б повною мірою висвітлювали засади (не лише теоретично, а й практично) вирішення цієї

проблеми. Проте є напрацювання науковців, які мають практичну цінність для цього дослідження. Йдеться про публікації Р. Гули, В. Борисенко, М. Чорій, В. Головачко, Т. Хоменко, Ю. Колісник та інших. Однак, несприятливі події в Україні мають невизначений характер у часі, тому проблема не вичерпується і потребує подальшого аналізу та дослідження.

Мета статті – дослідити культурно-дозвілєвий контекст діяльності скансенів в Україні в умовах російсько-української війни, виявити аспекти трансформації культурно-дозвілєвих практик та специфіку їх роботи в подальшому через призму кризових явищ у державі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз культурно-дозвілєвої діяльності дає можливість розглядати її як багатомірне соціальне явище. Адаже на початку ХХІ століття культурне дозвілля стає чи не найважливішим елементом підтримки та розвитку культури суспільства як простору для розвитку соціокультурних відносин, духовного розвитку особистості, а також формування її ідентичності. Йдеться про те, що соціальна природа дозвілля та зміст культурно-дозвілєвої діяльності, зокрема – в умовах скансенів, є актуальними темами культурології та інших сфер гуманітарних наук.

Дослідники зазначають, що культурно-дозвілєва діяльність є однією із основних сфер, яка сприяє формуванню соціальної активності особистості, яка включає різні види творчості та дозвілєвого спілкування і формує культуру споживання певних цінностей естетичних, духовно-моральних, соціальних, творчих та інших цінностей (Борисенко, 2019).

У науковому дискурсі існує загальна думка, що культурно-дозвілєва діяльність забезпечує реалізацію дозвілєвих інтересів членів суспільства за умови задоволення суб'єктивних, тобто особистих дозвілєвих потреб та об'єктивних, тобто соціокультурних умов, які сприяють розвитку власного потенціалу (Кутузова, 2013). Сучасні виклики вносять свої корективи в реалізацію дозвілєвих інтересів членів суспільства, що не може не відбитися на діяльності скансенів.

Всеохоплююча пандемія COVID-19 у 2020 році, а потім російська повномасштабна війна в Україні з 2022 року призвели до зміни реалізації культурно-дозвілєвої діяльності скансенів. Водночас, воєнні дії та ракетні

обстріли суттєво загрожують не лише діяльності скансенів, а й їх збереженню, як культурних об'єктів. Розглянемо ці аспекти детальніше.

Пандемія коронавірусу «закрила» відвідувачів для скансенів. Відтак численні карантинні обмеження сприяли індивідуальному ознайомленню з експозиціями за підготовленим путівником у формі ілюстрованого коментаря до окремих частин експозицій в музеях просто неба. У такий спосіб докладалися зусилля обмежити міжособистісні контакти між працівниками закладів та їх відвідувачами.

У цій площині адміністрації музеїв знайшли інноваційні рішення для підтримання і навіть розширення контакту зі своєю аудиторією, щоб відповісти на виклик відновлення культурно-дозвілєвих функцій і збереження суспільного інтересу до культурної спадщини народу. Запис трансляцій подій через соціальні мережі, платформи потокового відео та, в деяких випадках, місцеві телеканали, прямі трансляції театральних вистав, фестивалів, організовані на цифрових комунікаційних платформах, віртуальні екскурсії музейними виставками, оцифрування та інтерактивна-реставрація виставок тощо – все це стало можливим для багатьох українських скансенів (Savu A., 2020; Zbucnea, 2020).

Стрімке поширення коронавірусу та запровадження карантину змусили більшість музеїв активізувати свою діяльність в мережі Інтернет. Музеї розширюють оцифрування своїх колекцій, відкривають їх для громадськості онлайн, надають вільний доступ до бібліотек та освітніх програм, беруть участь в онлайн-флешмобах і розробляють нові форми мистецької взаємодії. Проте українські музеї просто неба недостатньо представлені в онлайн, і не всі музеї мають власні веб-сайти.

Пандемія та обмеження на участь у масових культурних і дозвілєвих заходах призвели до зменшення кількості відвідувачів офлайн. Очевидно, що навіть музеї просто неба стикаються з різними проблемами у залученні відвідувачів та організації культурно-дозвілєвих заходів, хоча вони є більш безпечними, ніж закритого виду музеї, під час пандемії завдяки своїм розмірам.

На цю ситуацію впливає перенесення діяльності в онлайн-режим, їх реорганізація відповідно до поточної ситуації для забезпечення

якомога ширшого охоплення населення та популяризація скансенів у суспільстві. Музеї просто неба в Україні намагалися адаптуватися до нових умов, де інновації є однією з ключових складових. У зв'язку з цим організація культурно-дозвілдової діяльності в музеях й досі стикається з різними викликами, адже пандемія за масштабами «затихла», але сам коронавірус все ще поширюється.

Хоча скансени і відтворюють повсякденне життя, яким воно було колись у народі, профіль відвідувачів відображає широку громадськість. Йдеться про те, що сюди частіше приходять сім'ями, а не поодинокі, як у закриті музеї з виставками.

Це свідчить про те, що, незважаючи на складну ситуацію, культурно-дозвіллове життя під час пандемії не зупинилося, а, навпаки, знайшло нові форми презентації для громадськості. А отже, більшість населення готова споживати ці форми надання послуг. На жаль, ця форма споживання виявляється єдиною доступною для багатьох віддалених районів, де відсутні певні елементи культурної інфраструктури. У скансенах цифрова дистрибуція поетапно стирає кордони та пом'якшує різні аспекти недоступності під час карантинних періодів, які стали звичними за пандемії.

Мережева комунікація в культурному секторі стала однією з ключових тенденцій пандемії коронавірусу. Скансени залишалися високомобільними під час кризи, розширюючи межі своїх послуг за рахунок онлайн-комунікації та створюючи новий контент, який відповідає потребам сьогодення, тим самим утримуючи свою аудиторію.

Варто зазначити, що під час пандемії українці не змогли задовольнити свої потреби у культурному дозвіллі в тому ж обсязі, якості та форматі і були змушені компенсувати втрачені можливості, використовуючи альтернативні методи, інструменти та технології для отримання необхідної культурної інформації. Щоб адаптуватися до нової реальності, всі скансени в міру своїх можливостей почали змінювати спосіб надання своїх послуг, переходячи в онлайн.

Оригінальність ідеї скансенів полягає у винесенні процедур «консервації культурної пам'яті» за стіни музею. Експозиції сучасних музеїв створюються на площах, які перевищують розмір приміщення. Відтак і стіни,

і об'єкти в оточенні були живим та рухливим кордон між «сьогоднем» та «минулим», що висвічує континуум музею. Кардинальні і негативні зміни внесли російські воєнні дії на території України, які поставили під загрозу безпеку та життя громадян, а також цілісність й існування культурних об'єктів. Останнє є метою російської пропаганди та війни щодо українського народу, його культурного надбання.

Агресор воює з Україною не лише безпосередньо в бою, але й на «культурному фронті». Від моменту окупації Криму та початку гібридної війни в Донецькій і Луганській областях українська культура всіляко зазнавала нападів і утисків, а також руйнувань (European Cultural Heritage Days, 2022). А з початком повномасштабного російського вторгнення і постійних масованих повітряних атак території України це явище посилюється, що призвело до прямих і продуманих нападів на культурні об'єкти, свідоме розграбування та знищення української культурної спадщини, незаконного утримання митців на окупованих територіях.

З огляду на значні руйнування української культурної спадщини у 2022-2023 роках та продовження активних бойових дій в окремих регіонах у 2024 році, говорити про повноцінну культурно-дозвіллову діяльність у скансені майже неможливо.

Культурний простір музеїв просто неба в Україні включає в себе велику кількість експонатів (наприклад, споруд), які не придатні для транспортування і це унеможлиблює їх вивезення у безпечне місце. Із цієї причини велика кількість об'єктів етнографічної цінності залишається в межах скансенів. Окрім того, культурно-дозвіллова діяльність на території музеїв не завжди може бути належним чином реалізована на окупованих територіях або в районах, де ведуться активні бойові дії, через можливість повітряних нальотів і необхідність для відвідувачів негайно покинути територію музеїв з метою переховуватися в бомбосховищах.

Музейні фахівці подекуди залишаються на місці, тоді як інші переїжджають із приватними колекціями. Така обстановка доволі динамічна і залежить від нестабільних і непередбачуваних факторів безпеки. Де це можливо, співробітники музею залишаються на своїх робочих місцях.

Деталі діяльності скансенів із міркувань безпеки в Міністерстві культури та інформаційної політики України не розголошуються. Окрім питань безпеки, актуальною є робота над програмою реставрації, яка передбачає великі реставраційні блоки для відновлення зруйнованих будівель, створення експозицій тощо. Оскільки такий процес вимагає багато часу і коштів, Україна потребує допомоги закордонних партнерів, культурних міжурядових програм та інвестиційних проєктів. Варто зазначити, що Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) допомогла українській владі закріпити за об'єктами культурної спадщини емблему блакитного щита, який символічно вказує на охоронність об'єктів Гаазькою конвенцією 1954 року (Mallard, 2024), а будь-яке порушення щодо них вважається порушенням міжнародного права (Destruction of cultural heritage is a war crime, 2022).

Музеї просто неба від часу їх виникнення в Україні стали найважливішими соціальними інститутами щодо збереження, наукового вивчення та популяризації історичної та культурної спадщини народу. Крім того, вони, по суті, стали першими дослідницькими установами в державі. Музейна діяльність і в наступні періоди стає частиною політики держави у сфері культури та просвітництва. Тому сьогодні, практично незалежно від поточних політичних реалій, держава намагається робити досить активні кроки щодо збереження та відновлення об'єктів народної культури та мистецтва.

У зв'язку з великою шкодою, заподіяною російськими воєнними діями історико-культурній спадщині України та музейним фондам, мимоволі виникають асоціації з епізодами Другої світової війни, які свідчать про ставлення до культурних та історичних цінностей, що опинилися в зоні бойових дій.

Трансформація діяльності скансенів зумовлена їх соціальною затребуваністю, яка не знижується, а навпаки, з розвитком суспільства лише зростає, і ця тенденція в умовах російсько-української війни повинна бути збережена на тривалу перспективу, оскільки жодні сучасні засоби трансляції музейних історичних та культурних цінностей не можуть повноцінно замінити собою безпосереднє споглядання та спілкування з оригіналами, з об'єктами скансенів.

Лише оригінали мають автентичні, атрактивні та експресивні властивості, які значно підвищують ефективність їх сприйняття і які повинні використовуватися в педагогічних освітніх та виховних цілях (Destruction of cultural heritage is a war crime, 2022).

У зв'язку з цим є показовим приклад активного відновлення та збереження музеїв та загалом історико-культурної спадщини України, яка у найважчих військових умовах спільно з культурною спільнотою повинна зробити всі можливі кроки, щоб забезпечити якнайшвидше залучення до них українського народу та міжнародним співтовариством (European Cultural Heritage Days, 2022).

Ця війна йде не за територію, тому що росіяни мають стільки своєї території, що не можуть її охопити, і не за ресурси, тому що росіяни мають достатньо своїх ресурсів, ця війна йде за культурну спадщину України, яка їм, росіянам, потрібна, щоб позиціонувати себе в контексті умовного «російського миру», і вони знищують все, що не входить до цієї концепції і хочуть володіти всім, чого не вистачає їм, щоб мати якісь формальні підстави вважатися спадкоємцями давньої історії, яка, по суті, є історією та культурою України.

У таких умовах скансени, на жаль, не можуть функціонувати належним чином, поповнювати колекції власного музею. При цьому масштаби фінансових можливостей скоротилися порівняно з довоєнним часом. Фінансові проблеми військового періоду не дозволяють вирішити питання безпеки скансенів.

Відновлення зруйнованої культурної спадщини України – це не лише процес фізичного відновлення, але й процес психологічного та соціального відновлення, завдяки якому українці можуть розвинути стійкість, необхідну для зміцнення свого суспільства в період післявоєнної відбудови, який однозначно відбудеться. Україна вже давно є динамічним, багатоконфесійним суспільством, і відновлення культурної спадщини, пов'язаної з усіма релігійними конфесіями, їх злагодженими діями посилює спроможність зусиль для відбудови.

Музейний топос спочатку транслиував хронологічний сенс, але у втіленні ідеї скансену феноменологічні межі часу та простори музею скасовуються. Житла, ремесла, господарство, предметний світ та духовні практики

(етнографічні фестивалі, фольклорні свята та релігійні обряди, історичні та етнографічні реконструкції) здійснюються в актуальному часі, але при цьому занурюють у минуле (Вишнеvsька, 2021).

Другим важливим принципом ідеї музею просто неба є інтерактивність і доступність. Багато сучасних музеїв зливаються з життям місцевого населення (тому так активно з'являються етносела). У таких музеях не може бути скляних вітрин та рамок, експонати доступні не лише для візуального сприйняття, але і для фотографування. Усі речі функціональні, на очах у відвідувача використовуються за призначенням, працюють, що змушує багатьох дослідників вживати епітет «живий» щодо скансену, вважаючи, що класичний музей «не живий».

Парадокс скансену полягає у злитті протилежного – фіксації історичної пам'яті та продукування нових смислів. Законсервоване і водночас постійно оновлюване середовище музею просто неба як форма організації пам'яті в сучасній культурі й становить причину успіху та популярності такого типу музеїв. Скансени сьогодні – це не лише певна кількість музеїв просто неба в Україні, але й велика різноманітність типів музеїв, які, на жаль, перебувають під загрозою.

Нині скансен – це навіть не тип музею, а новий спосіб його культурного буття (Антоненко, Хуткий, 2021). Відвідувачі чекають інтерактивності, своєї включеності до іншої культурної реальності. У скансені це очікування виправдовується. Межі музейного простору не лише розширюються, а й розчиняються, особливо з використанням цифрових технологій та інноваційних рішень.

Пандемія та воєнний стан в Україні найбільше вплинули на івент-сектор: багато культурних подій скасовано або перенесено на невизначений термін в інші місця. Однак період глибинного повного занурення сучасного суспільства в цифрову та онлайн-комунікацію особливо гостро виявив переконливі тенденції та нові культурні норми, що призвело до безпрецедентних змін і невизначеності в усіх сферах життя суспільства, скоригувавши систему зв'язків між повсякденною культурою й практиками, і продовжує це робити й надалі. Культурно-дозвіллева сфера,

яка за своєю природою є дуже стабільною, змушена шукати шляхи, щоб бути ближчою до своєї аудиторії, споживачів культурних ресурсів та послуг, пропорційно до вимог часу і можливостей.

Висновки. Скансен нині претендує на автономну соціальну інституалізацію, а його середовище та функції – унікальні, особливо в теперішніх суспільних реаліях. Це вже не музей у класичному розумінні, й не центр активного дозвілля, не освітня установа, і не сховище. Це – насамперед смислове середовище, яке пропонує аудиторії відмовитися від ролі пасивного глядача, що втягує людину в активне продукування нових предметів, смислів, інформації та власних умінь. Все це частково «затихло» внаслідок всеохоплюючої пандемії у світі й має реальну загрозу руйнування після повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну.

Якщо перший фактор змусив шукати нові форми взаємозв'язку з громадськістю (інноваційні рішення), які виявилися доволі успішними в карантинних обмеженнях для культурної самоізоляції, то другий несе небезпеку для життя людей і цілісності культурних об'єктів, а отже несе й безпосередню загрозу існуванню культурно-історичної спадщини в музеях просто неба. Занепокоєння також викликає відсутність чітких планів евакуації культурних цінностей на державному рівні від початку повномасштабного російського вторгнення на територію України. Скансени не готові до повної або часткової евакуації об'єктів матеріальної спадщини, у яких зберігаються численні рухомі культурні цінності, адже вони становлять цілісну систему цінностей спільно з нерухомими об'єктами.

Безумовно, визначити перспективи культурно-дозвіллевої діяльності музеїв в таких умовах складно, адже неможливо спрогнозувати наскільки тривалою в часі буде ця загрозлива реальність для українського народу та його культурно-історичної спадщини. Нагальною потребою постають подальші наукові розвідки щодо трансформації культурно-дозвіллевих практик скансенів в умовах російсько-української війни та дослідження тенденцій діяльності музеїв просто неба під час масштабної загрози об'єктам культурно-історичної спадщини в Україні.

Список використаних джерел:

1. Антоненко, В., Хуткий, В. (2021). Музеї як туристичний ресурс в умовах пандемії COVID-19: виклики та нові можливості. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. Серія: Туризм, № 4 (1), 54–73.
2. Борисенко, Ю. С. (2019). Характерні особливості становлення та розвитку скансенів в Україні на початку XXI ст.: культурно-дозвіллева складова. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*, № 41, 66–72.
3. Вишневська, Г., Булгакова, Н. (2021). Музеї просто неба: соціокультурний аспект. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*, № 39, 81–85.
4. Кутузова, Г. І. (2013). Культурно-дозвіллева діяльність: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т соц. наук. Луцьк: Захарчук В. М., 251 с.
5. Destruction of cultural heritage is a war crime. 20.10.2022. EPP Group in the European Parliament. URL: <https://www.eppgroup.eu/newsroom/news/destruction-of-cultural-heritage-is-a-war-crime>.
6. European Cultural Heritage Days (2022): Russia's cultural war against Ukraine. Briefing 16. 09. 2022. European Parliament. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2022\)733650](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2022)733650).
7. Mallard, T. (2024). Ukraine: over 150 cultural sites partially or totally destroyed. UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/ukraine-over-150-cultural-sites-partially-or-totally-destroyed>.
8. Savu, A., Pălici, B., Mihăilescu, A. (2020). Culture in quarantine. *The impact of the COVID-19 Pandemic on the cultural sector in Romania*. *Revista Muzeelor*, №1, 8–30.
9. Zbucnea, A., Bira, M. (2020). Are museums not an emergency? *Data and perceptions about how museums have tackled the COVID-19 Pandemic*. *Revista Muzeelor*, 39–81.

References:

1. Antonenko, V., Khutkyi, V. (2021). Muzei yak turystychnyi resurs v umovakh pandemii COVID-19: vyklyky ta novi mozhlyvosti [Museums as a tourist resource in the conditions of the COVID-19 pandemic: challenges and new opportunities]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv*. Serii: Turyzm, 4 (1), 54–73 [in Ukrainian].
2. Borysenko, Yu. S. (2019). Kharakterni osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku skanseniv v Ukraini na pochatku XXI st.: kulturno-dozvillieva skladova [Characteristic features of the formation and development of skansen in Ukraine at the beginning of the XXI century: cultural and recreational component]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury*, 41, 66–72 [in Ukrainian].
3. Vyshnevskaya, H., Bulhakova, N. (2021). Muzei prostu neba: sotsiokulturnyi aspekt [Open-air museum: sociocultural aspects]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*, 39, 81–85 [in Ukrainian].
4. Kutuzova, H. I. (2013). Kulturno-dozvillieva diialnist: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. [Cultural and recreational activities: education. manual]; Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, In-t sots. nauk. Lutsk: Zakharchuk V. M. [in Ukrainian].
5. Destruction of cultural heritage is a war crime. (2022). EPP Group in the European Parliament. Retrived from <https://www.eppgroup.eu/newsroom/news/destruction-of-cultural-heritage-is-a-war-crime>.
6. European Cultural Heritage Days: Russia's cultural war against Ukraine. Briefing (2022). European Parliament. Retrived from [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2022\)733650](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2022)733650).
7. Mallard, T. (2024). Ukraine: over 150 cultural sites partially or totally destroyed. UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/ukraine-over-150-cultural-sites-partially-or-totally-destroyed>.
8. Savu, A., Pălici, B., Mihăilescu, A. (2020). Culture in quarantine. The impact of the COVID-19 Pandemic on the cultural sector in Romania. *Revista Muzeelor*, 1, 8–30.
9. Zbucnea, A., Bira, M. (2020) Are museums not an emergency? Data and perceptions about how museums have tackled the COVID-19 Pandemic. *Revista Muzeelor*, 39–81.